

PERSPECTIVA LUI CIESZKOWSKI PRIVIND FILOSOFIA ISTORIEI LA HEGEL

NONI-EMIL IORDACHE

Universitatea din București, Facultatea de Drept

Cieszkowski's Perspective Regarding Hegel's Philosophy of History. Is there a history of the future? The historian is the prophet of the past, but he can become a prophet of the future only if he can describe the future history of humanity by extrapolation from past events, as an *a priori* presentation of the events to be produced. This approach aims to study how Cieszkowski received the Hegelian philosophy of history by analyzing the historical context and criticism of Hegel.

Keywords: philosophy of history, history of the future, Hegel, Cieszkowski.

Încercarea de a elabora un studiu filosofic cu privire la modalitatea în care se face istoria se va dovedi foarte anevoioasă, mai ales că adevărul, atemporal prin natura sa, este greu de căutat în istorie. Hegel este de părere că, dacă am considera adevărurile istorice mărgininându-ne la descrierea evenimentelor, fără a analiza cauzele acestora, nu am putea ajunge niciodată la o „valoare adevărată”¹. Intenția, în cele ce urmează, este de a cerceta modalitatea aleasă de Hegel pentru a obține un concept al filosofiei istoriei și perspectiva lui Cieszkowski cu privire la acesta.

Problema fundamentală a filosofiei hegeliene a istoriei este aceea că distinge ceea ce este organic de ceea ce nu este, cu alte cuvinte natura și „viața”, existența Spiritului și a istoriei. În *Mersul istoriei universale*, Hegel arată că ceea ce se întâmplă în natură nu este identificabil cu ceea ce se întâmplă în domeniul spiritual.

Hegel consideră că istoria avansează într-un proces al progresului, care urmărește realizarea Spiritului, deoarece „Spiritul trebuie să devină conștient de sine; el trebuie să devină obiectul lui însuși. El este Spirit numai în măsura în care se cunoaște pe sine și devine un obiect pentru el însuși”². Într-adevăr, Hegel afirmă că există un *scop final* ce converge într-o pace a Spiritului. Pentru a ajunge la această entelehie, Spiritul trebuie să progreseze în cunoașterea proprie; de aceea, Hegel admite că există un motiv în istorie.

Este necesar a clarifica distincția dintre natură și Spirit. Desigur, niciuna dintre cele două componente ale lumii nu suferă modificări în același mod. Pentru

¹ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, traducere de V. Bogdan, București, Editura IRI, 1995, p. 30.

² G.W.F. Hegel, *La raison dans l'histoire. Introduction à la Philosophie de l'Histoire*, traduit par K. Papaioannou, Paris, Union générale d'éditions, 1965, p. 157.

Hegel, principiul evoluției diferă în funcție de aceste două moduri. În ceea ce privește domeniul organic, nu se înregistrează progrese, deoarece în natură „speciile nu înregistrează niciun progres”³. Așadar, filosoful susține că, în natură, „schimbările [...] înfățișează un ciclu care se repetă mereu: nimic nou sub soare și, cu această măsură, jocul polimorf al formelor naturale nu este scutit de monotonie”⁴. Este și normal, de vreme ce, potrivit lui, natura nu este capabilă să se înțeleagă pe sine, nu este înzestrată cu conștiința de sine, nu poate evolua și nu progresa. Dimpotrivă, trebuie să se înțeleagă că doar „în preschimbările din domeniul spiritului se naște noul”⁵. Numai Spiritul progresa, se schimbă în mai bine și spre cel mai bine, deoarece însăși natura schimbărilor din domeniul Spiritului implică perfectibilitate. Hegel arată că schimbarea însăși posedă acest atribut al progresului, că această perfecțiune nu este deloc o constrângere sau o datorie pentru Spirit, ci o facultate necesară schimbării însăși, fiindcă acest progres este calitativ și nu cantitativ: „Ceea ce vrea Spiritul este să își înfăptuiască propriul concept”⁶. Ca rezultat, pentru Hegel, istoria face parte din domeniul Spiritului și nu al naturii pentru că umanitatea este legată de istorie; natura este, mai degrabă, un sprijin pentru realizarea Spiritului absolut.

Prin urmare, există în filosofia hegeliană a istoriei o distincție notabilă între trecut, prezent și viitor, ceea ce presupune o cronologie care marchează o evoluție, căci o evoluție care progresa necesită, prin definiție, o dezvoltare, care se face în timp, după cum scrie Hegel: „Definiția generală a progresului este că acesta reprezintă o succesiune de etape (*Stufenfolge*) ale conștiinței”⁷. Aceste stadii ale progresului istoriei – patru etape ale istoriei – sunt: lumea orientală, lumea greacă, lumea romană și lumea creștină. Hegel le ilustrează prin analogie cu dezvoltarea unui copil până când devine adult⁸. Lumea orientală corespunde vârstei copilăriei, „primele începuturi” și cunoștințe; urmează lumea greacă, vârsta de reflecție a Spiritului și a adolescenței sale, în care libertatea nu este încă realizată; lumea romană anunță vârsta „bărbăției” în care individul își trasează obiective proprii, pe care nu le poate realiza decât în cadrul statului; în cele din urmă, vine epoca germanică, „lumea creștină”, care, „dacă ar fi posibil de a menține și în acest caz paralela dintre Spirit și individ [...] ar putea fi numită marea vârstă a Spiritului”⁹. În viziunea lui Hegel, viitorul este posibil doar pentru primele trei epoci ale istoriei și el nu reprezintă altceva decât realizarea Spiritului, adică (re)concilierea Spiritului obiectiv cu Spiritul subiectiv. Este evident că principalul reprezentant al idealismului în filosofia secolului al XIX-lea percepe progresul istoric ca o călătorie de la etapa de copil până la cea de realizare a Spiritului, departe de natură, ca o veritabilă creștere.

³ *Ibidem*, p. 182.

⁴ *Ibidem*, p. 177.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 180.

⁷ *Ibidem*, p. 183.

⁸ A se vedea G.W.F. Hegel, *La raison dans l'histoire*, pp. 183–184.

⁹ *Ibidem*, p. 186.

*Istoriosofia*¹⁰ este o extensie a filosofiei hegeliene, căreia Cieszkowski îi reproșează faptul că nu a abordat istoria decât din perspectiva trecutului și că a exclus viitorul, pe care l-a declarat ca fiind inaccesibil. Potrivit lui, filosofia istoriei lui Hegel face două greșeli: împărțirea istoriei în patru etape și tăcerea asupra viitorului.

„Cieszkowski recapitulează aspecte ale istoriei universale pe două niveluri și în două cadre temporale, fiecare constând din trei etape. A existat întâi schema de trei perioade care a început în Antichitate, a continuat cu creștinătatea și apoi cu viitorul.”¹¹ Preluând schema organic-critic-organic a istoriei, el își însușește o filosofie a istoriei ce conținea în sine o altă recapitulare a istoriei europene, și anume „una înghesuită între schema mai mare, occidentală, și cea mai mărunță, germană”¹².

Potrivit lui Cieszkowski, dacă își dorește a fi fidelă spiritului dialectic, filosofia speculativă trebuie să descompună istoria în trei perioade (prima și a doua nu reprezintă decât „pregătiri și premise” ale „sintezei universale” atinsă în cea de-a treia), deoarece legile dialecticii sunt universale, necesare și aceleași oriunde; ele se aplică și istoriei. Prin urmare, întreaga istorie trebuie să fie o tricotomie speculativă. Filosoful polonez și-a bazat această redare teleologică a istoriei universale printr-o persistență colaterală asupra faptului că cele trei faze ale istoriei sunt necesare continuei autoformări a omenirii. Or, Hegel a dezvoltat o tetracotomie din două motive. În primul rând, el a fost forțat să facă distincția între lumea romană și cea greacă datorită disparităților existente în toate domeniile (politică, artă, religie și filosofie). Ambele lumi istorice aveau același principiu – unii oameni sunt liberi (cetățenii) –, dar, la romani, cetățenia a fost extinsă mult dincolo de zidurile Romei tuturor oamenilor liberi din Imperiu, în timp ce grecii considerau alte popoare ca fiind barbare. Această diferență nu este doar una cantitativă. Tocmai respectul acestei realități empirice l-ar fi determinat pe Hegel să renunțe la tricotomie. Însă, pentru Cieszkowski, această diferență dintre greci și romani nu autorizează o abatere de la principiul intangibil al dialecticilor. Pe de altă parte, Hegel ar fi vrut să se ferească de obiecția care ar vedea într-o tricotomie afirmarea sfârșitului istoriei, care nu lasă loc pentru o evoluție ulterioară. Or, Cieszkowski răspunde că obiecția reapare: „cu această a patra perioadă în care suntem, este deci sfârșitul istoriei, omenirea a ajuns în stadiul său final; și așa cum am spus deja, nu este posibil să respingem o astfel de obiecție”¹³.

În mod clar, Cieszkowski atribuie lui Hegel ideea sfârșitului istoriei, în timp ce se gândea că poate prelungi filosofia sa fără a cădea în această capcană. Pentru aceasta, trebuie să înțelegem întreaga istorie într-o tricotomie, fără a îngredi istoria

¹⁰ Termen inventat de Cieszkowski în lucrarea sa din 1838, *Prolegomena zur Historiosophie*.

¹¹ M. Bull, *Teoria apocalipsei și sfârșiturile lumii*, traducere de A. Cârâc, București, Editura Meridiane, 1999, p. 218.

¹² *Ibidem*, p. 219.

¹³ A. Cieszkowski, *Prolégomènes à l'historiesophie*, traduit par M. Jacob, Paris, Éditions Champ Libre, 1973, p. 12.

în cunoașterea Conceptului. Cu alte cuvinte, trebuie să ne gândim la istorie ca la o totalitate deschisă, care lasă posibilitatea de a progresa în viitor.

Jucându-se cu rezultatele principiilor hegeliene, Cieszkowski descoperă că tema maturității care apare la Hegel (*marea vârstă a Spiritului*) îi permite să susțină că, în cea de-a treia și ultima fază a istoriei, omenirea „în cele din urmă a atins gradul de maturitate”¹⁴, în care deciziile proprii sunt identice cu cele divine. În consecință, „voința” divină nu se poate împlini decât dacă oamenii acționează în deplină libertate, conștienți de sine și în mod colectiv. Viziunea asupra istoriei îi devine și mai clară când susține că aceste trei faze ale istoriei conțin „organismul istoriei” și livrează toate categoriile substanțiale ale istoriei universale ca proces teleologic.

A doua critică împotriva lui Hegel privește refuzul său de a cunoaște viitorul și de a-l include în „cursul general și organic” al istoriei ca „idee” în desfășurare¹⁵. Scopul primului capitol al lucrării sale, *Prolegomene la istoriosofie*, este să demonstreze că viitorul poate fi cunoscut. Cieszkowski considera că „fără posibilitatea de a cunoaște viitorul, fără viitorul conceput ca parte integrantă a istoriei și care reprezintă împlinirea destinului uman este imposibil să se ajungă la cunoașterea totalității ideale și organice, precum și a procesului apodictic al istoriei universale”¹⁶. De aceea, stabilirea cunoașterii viitorului este o condiție prealabilă și esențială pentru înțelegerea calității organice a istoriei, iar sarcina sa „este cunoașterea esenței viitorului prin speculație”¹⁷. Pentru el, „totalitatea istoriei universale” poate fi „percepută integral și absolut ca tricotomie speculativă”, în care, în faza finală, „toți reprezentanții sunt reciproc interdependenți și se condiționează reciproc”¹⁸.

Cieszkowski oferă soluția dilemei privind cum ar putea conștiința să ajungă la o cunoaștere a viitorului, adecvată în sine. Astfel, viitorul poate fi determinat în trei feluri: „prin sentiment, prin gândire și prin voință”¹⁹, sentimentul acționând natural, gândul prin teorie, iar voința prin practică. Dar, ceea ce este deja cunoscut este, într-un fel sau altul, predeterminat, iar ceea ce este predeterminat este deja încheiat. Astfel, includerea viitorului în filosofia organică a istoriei constituie o asumare a riscului de a îl reduce la un viitor anterior, la un viitor care a trecut.

Cieszkowski se străduiește să distingă cunoașterea viitorului „predicțiilor speciale”²⁰. Istoriosofia intenționează să cunoască esența viitorului, adică legile sale generale și necesare, care se vor manifesta în nenumărate fapte contingente. Cunoașterea viitorului este o prognoză în linii mari a progresului viitor, care lasă acțiunile particulare libere și imprevizibile. Această cunoaștere a viitorului este

¹⁴ A. Leibich, *Selected Writings of August Cieszkowski*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, p. 49.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A. Cieszkowski, *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ A. Leibich, *op. cit.*, p. 49.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 49–52.

¹⁹ *Ibidem*, p. 54.

²⁰ *Ibidem*, p. 17.

diferită de cea a profeților. Prin urmare, Cieszkowski este pe deplin de acord cu Hegel că filosofia nu este profetică. El îl citează²¹ pe Sfântul Apostol Pavel, care, în Epistola întâia către Corinteni 13:9, spune că „în parte cunoaștem și în parte proorocim”.

Încercarea lui Cieszkowski, care îl prezintă pe Hegel ca filosof atât al creștinismului, cât și al protestantismului, precum și ca pe un gânditor introvertit a cărui gândire, presupus antisocială, trebuia depășită dacă se dorea ca „viitorul social” să se realizeze în acțiune, de a include viitorul în filosofia istoriei nu este nouă. Condorcet dedică ultimul capitol din lucrarea sa *Schiță a unui tablou istoric al progreselor spiritului uman* (1795) – „A zecea epocă” – unor presupuneri relativ exacte despre „progresele viitoare ale spiritului uman”. Condorcet pare să fi identificat ceea ce autorizează cunoașterea viitorului. El este de părere că pentru a prevedea viitorul este necesar să citim în trecut.

Dacă omul poate prezice, cu o certitudine aproape perfectă, fenomenele ale căror legi le cunoaște; și dacă, chiar de nu cunoaște acele legi, experiența trecutului îi permite să prezinte evenimentele viitoare cu mare probabilitate, de ce ar părea ca o himeră încercarea sa de a desena o imagine plauzibilă a ceea ce se află în viitorul omenirii, pe baza istoriei sale anterioare?²²

Dacă omul stăpânește legile evenimentelor, el le va putea prezice cu certitudine, deoarece certitudinea predicției depinde de cunoașterea condițiilor, care nu este niciodată exhaustivă. Dacă nu le cunoaște, omul poate compensa această ignoranță prin extrapolarea viitorului plecând de la trecut. Însă defectul acestei metode este că, aparent, nu se bazează pe niciun fundament necesar. În plus, o astfel de viziune a viitorului pare să excludă orice posibilitate de noutate, de progres, ceea ce nu răspunde dilemei privind la ce ne determină să credem că viitorul va repeta trecutul.

Cieszkowski nu dă o soluție acestei dileme și înlocuiește paradigma mecanică a istoriei – ca o continuare cauzală a evenimentelor – cu o paradigmă organică. Astfel, istoria este analoagă unui organism care conține toate elementele sale ca într-un *tot*. Spre deosebire de organismul animal care se desfășoară în spațiu, istoria organică se desfășoară în timp, astfel încât părțile viitoare să poată fi deduse din cele din trecut. Exegetul lui Hegel pretinde că filosoful trebuie să fie inspirat din metoda lui Cuvier, care considera că poate reconstrui corpul unui animal dispărut cu ajutorul unui singur dinte:

De ce nu am reconstrui, pornind de la fracțiunea deja trecută a întreg procesului istoric, totalitatea sa ideală în general și, în special, fracțiunea care va veni, care încă lipsește, care trebuie să corespundă în mod necesar trecutului și care, asociată lui în întregime, constituie adevărata idee a umanității? Acțiunile

²¹ *Ibidem*, p. 21.

²² N. de Condorcet, *Sketch for an Historical Picture of the Advances of the Human Mind*, translated by J. Bennett, New York, Noonday Press, 2017, p. 95.

trecute, acestea sunt fosilele noastre, acestea sunt rămășițele noastre antediluviene, din care trebuie să elaborăm elementul universal al vieții omenirii²³.

Concepția istoriei ca un întreg organic poate explica predicția viitorului plecând de la trecut, fără a nega partea de noutate inerentă dezvoltării oricărui organism. Evenimente viitoare sunt doar fructe coapte căzute din „pomul istoriei”²⁴. Dar această viziune se supune unei alte obiecții, care reiese din sistemul hegelian și care echivalează domeniul istoriei cu cel al naturii. Hegel stabilește o distincție clară între dezvoltarea organică și dezvoltarea activă din istorie, care este mediată de libertate. Prima dezvoltare realizează ceea ce este deja germinat în modul de necesitate, al doilea este creativ, în măsura în care actualizarea nu este în sine dezvoltarea simplă a ceea ce este deja prezent în ea, însă este și o transformare a acesteia, nașterea unei determinări cu totul noi.

Deși este conștient de faptul că filosofia hegeliană a istoriei aparține sferei spiritului în libertatea sa creativă și nu în cea a naturii, Cieszkowski subliniază că libertatea nu exclude noțiunea de necesitate. Este însăși „sinteza speculativă a necesității și a contingentei, a legii și a manifestării sale”²⁵. La fel ca alți filosofi²⁶, el refuză să considere că natura singură ar avea legi.

În timp ce Herder a considerat că legile istoriei pot fi cunoscute numai de Dumnezeu, Cieszkowski crede că acestea pot fi deduse din mișcarea dialectică a Ideii logice. Istoria prezintă, prin urmare, două fațete, pe de o parte, legile necesare, ca cele ale naturii, care derivă din esența universală a Ideii și, pe de altă parte, evenimente contingente, care sunt doar manifestări speciale a acestor legi. În acest fel, posibilitatea de a prevedea viitorul pare pe deplin justificată, căci „așa cum astronomul care prezice o eclipsă nu depășește limitele științei sale și în nici un caz nu pătrunde în câmpul profetiei (*Weissagungen*), la fel, studiind esența viitorului istoric, nu vom face decât să urmărim drepturile veșnice și coerente ale Ideii”²⁷.

Așadar, ideea dezvoltării organice nu exclude existența legilor necesare, însă, această teză ne conduce la aporia anterioară: a spune că viitorul este previzibil, chiar dacă această predicție se limitează la legi universale, înseamnă să faci din el un „viitor anterior” întotdeauna deja realizat. În cazul în care legile eterne care guvernează evenimentele umane din trecut, prezent și viitor sunt cunoscute precum cele ale eclipselor, istoria este redusă la un ciclu monoton, o ramură a naturii, în care, așa cum a afirmat Hegel, „nu este nimic nou sub soare”.

²³ A. Cieszkowski, *op. cit.*, pp. 18–19.

²⁴ *Ibidem*, p. 27.

²⁵ *Ibidem*, p. 19.

²⁶ Condorcet ori Herder.

²⁷ A. Cieszkowski, *op. cit.*, p. 19.